

Wł adyst aw Masiarz (Kraków)
Początki miast
na Syberii XVI–XVII wieku

Od czasu wtargnięcia w 1581 r. na teren chanatu syberyjskiego około tysięcznego oddziału kozaków, w którym byli także Polacy pod wodzą Jermaka Timofiejewicza w służbie rosyjskiej rodziny kupieckiej Stroganowów, rozpoczął się faktyczny podbój Syberii i ziem Dalekiego Wschodu¹. Zakończył się on zajęciem w 1699 Kamczatki. Oznacza to, że państwo moskiewskie podbiło te ziemie w ciągu 118 lat.

Pochodom ruskich oddziałów towarzyszyły najczęściej zniszczenia punktów oporu syberyjskich ludów. Były to głównie osady złożone z przenośnych jurt oraz nielicznych drewnianych budowli, które w czasie walk ulegały niemal całkowitemu zniszczeniu. Kozacy na takim miejscu lub całkiem nowym zakładali zwykle swój obóz, zimowisko i budowali tzw. ostróg (ros. *ostrog*). Nazwa wywodzi się z czasownika *stogat'*, tj. strugać. Początkowo było to kilka drewnianych, mocnych budynków mieszkalnych, zabudowań gospodarczych przeznaczonych dla koni i innych zwierząt, na przechowanie zapasów żywności, broni, narzędzi i zapewne zdobytych łupów, oraz baszta (ros. *basznia*) obronna z otworami strzelniczymi. Budynek na przechowanie zapasów zboża i żywności – spichlerz, do dziś na Syberii nosi nazwę *ambar*.

Ostrogi lokowano na starannie wybranych miejscach, naturalnie obronnych, na wzniesieniach czy też w zakolach rzek. Dodatkowo otaczano je nasypem lub wałem ziemnym i wysokim płotem z zastrzonych grubych pali, swego rodzaju palisadą (ros. *czastokoł*) z główną bramą wjazdową i basztą obronną. Tradycja wysokich ogrodzeń z paradnymi bramami wjazdowymi do każdego gospodarstwa utrzymała się do czasów współczesnych nie tylko w syberyjskich wioskach, ale i w drewnianej pozostałości zabudowy współczesnych, wielkich miast syberyjskich, takich jak Tiumeń, Tobolsk, Omsk, Tomsk, Krasnojarsk czy Irkuck.

¹ Patrz szerzej: L. Bazyłow, *Historia Rosji*, t. 1, Warszawa 1983, s. 189–192; Z. Łukawski, *Historia Syberii*, Wrocław 1981, s. 56 i n.

Pierwszymi mieszkańcami ostrogów byli jego budowniczości, głównie wojskowe oddziały kozaków, jeńcy z podbitej ludności wykorzystywani w pracach budowlanych oraz rzemieślnicy i kupcy ciągnący zwykle z kozackimi oddziałami. Oznacza to, że początkowo miasta syberyjskie powstawały i rozwijały się jako punkty obronno-wypadowe najeźdźców i centra zbierania daniny (tatar.-ros. *jasak*) z podbitej rdzennej ludności, a z chwilą umocnienia się stawały się centrami lokalnej rosyjskiej administracji. Od końca XVI w. zsyłano tam na osiedlenie lub do służby wojskowej jeńców wojennych, pojmanych w licznych wojnach z Rzeczpospolitą w XVI–XVII w., których zwano „litowskije ludzi”. Byli wśród nich także Szwedzi, Niemcy i in., a od 1649 r., kiedy zesłanie jako karę wprowadzono do prawa (*Ułożenie soborowe*), i kolejnych ukazów, zaczęli przeważać Rosjanie. Odtąd osady syberyjskie obok kozaków, rzemieślników i kupców zapelniały się wszelkiego rodzaju zesłańcami.

Ostrogi szczególnie umocnione, z większą załogą zwano twierdzami (ros. *kriepost*). Ostrogi były typowymi, umocnionymi punktami zamieszkania w Syberii w XVII–XVIII w.² Stały się one centrami i załóżkami syberyjskich miast (ros. *gorod*), podobnie jak agora w cywilizacji greckiej czy rynek w miastach średniowiecznej Europy. Początkowo składały się głównie z budowli i budynków drewnianych. Budowano je najczęściej z okrągło obrobionych grubych bali syberyjskiej limby, zwanej tam powszechnie cedrem (ros. *kedr*). W warunkach syberyjskich budowle z tego drewna cechują się trwałością i długowiecznością. Dopiero od połowy XVIII w. zaczęły się pojawiać budowle kamiennie-ceglane. Były to najczęściej cerkwie i klasztory (monastery) prawosławne, rezydencje gubernatorów, siedziby władz, więzienia itp., a od połowy XIX w. kościoły katolickie, ewangelickie, synagogi i in. Wydaje się, że od 2 poł. XVIII w. nazwa miasto (*gorod*) wyparła ostatecznie termin *ostrog*, którym jeszcze przez XIX wiek określano więzienie otoczone murem. Inna nazwa więzienia – *tiurma* pozostała do dziś. Tam, gdzie więzienie miało charakter twierdzy katorżniczej, jak np. w Akatui, gdzie Piotr Wysocki spędził 20 lat (1836–1856), zwano je więziennymi zamkami (ros. *tiuremnyj zamok*)³.

Ze względu na częste pożary, które trawiły całe miasta lub ich duże dzielnice, w XIX w. władze nakazywały budować obiekty użyteczności publicznej tylko z kamienia i cegły (ros. *kirpicza*). Stąd niektóre z nich do dziś ludzie określają jako budynek ceglany (*kirpiczne zdanie*). Tak było np. po wielkim pożarze Irkucka w 1879 r., kiedy spłonął również drewniany na kamiennej podmurówce kościół katolicki, zbudowany w 1825 r. Władze wyraziły zgodę na budowę nowego, pod warunkiem że będzie „kamiennym lub kirpicznym”. W 1885 r. zakończono budowę nowego kościoła w stylu neogotyckim, wówczas powszechnie używanym, który stoi do dziś. Zachował się głównie dlatego, że przyjęty przez radę miasta na początku 1938 r. został oddany na studio kroniki filmowej, a potem irkuckiej filharmonii. Od-

² *Bolszaja Sowietkaja Enciklopedia* (dalej BSE), wyd. II, Moskwa 1955, t. 31, s. 344.

³ W. Śliwowska, *Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim w pierwszej połowie XIX wieku*, Warszawa 1998, s. 690–691.

bywają się w nim również dopołudniowe nabożeństwa miejscowej parafii rzymskokatolickiej, której proboszczem jest salwatorianin z Krakowa o. Ignacy Pawlus⁴.

Powracając do historii powstawania syberyjskich miast, tj. ostrogów i gorodów, pójdźmy śladami ruskich zdobywców po przekroczeniu Uralu w kierunku wschodnim. Pierwszy ostróg **Tiumeń** założył w 1586 r. oddział wojskowy pod wodzą Wasyla Sukina i Iwana Miasnego na miejscu tatarskiej osady Czingi-Tura, na wysokim brzegu Tury przy jej ujściu do rzeki Toboł. Rozwijał się pomyślnie dzięki położeniu na trasie handlowej Rosji z Chinami. Tu w 1673 r. ustanowiono komorę celną. W 1830 r. miał 10 domów kamiennych, 1830 drewnianych i 9 cerkwi. W XIX w. był ważnym centrum targowym, szczególnie kiedy jako pierwsze miasto Syberii uzyskał w 1889 r. połączenie kolejowe z Jekterynburgiem. Kościół katolicki drewniany zbudowała polska kolonia w 1895, a kamienny w 1903 r., głównie dzięki środkom polskiej rodziny szlacheckiej Koziell-Poklewskich, wywodzącej się z ziemi połocko-witebskiej, która w XIX i na początku XX w. stworzyła imperium przemysłowo-kupieckie na Syberii Zachodniej i Uralu. W 1918 r. Tiumeń został stolicą guberni w miejsce Tobolska⁵.

W 1587 r. w pobliżu dawnej stolicy chana Kuczuma Iskier na wysokim brzegu Irtysza założono twierdzę **Tobolsk**⁶. Warto w tym miejscu przypomnieć, że pierwsi dwaj wojewodowie podbitych ziem chanatu syberyjskiego: książę Semen Bolchowski, a po nim Iwan Głuchow, naznaczeni w 1583 r. przez cara Fiodra, urzędowali w stolicy chańskiej Iskierze. Po jej zniszczeniu przenieśli się do Tobolska, który w 1638 r. stał się pierwszym województwem carskiej administracji Syberii sięgającej do rzeki Irtysz. Nazwa „województwo” jest wyraźnie wpływem Polski i przetrwała do 1708, kiedy z Syberii utworzono jedną gubernię. Po podziale Syberii na dwie gubernie w r. 1796, Tobolsk został stolicą zachodniej Syberii. Znaczenie swoje utracił na rzecz Tiumenia w 1918 r.

Idące dalej na wschód ruskie oddziały podbijały kolejne plemiona i ludy, zajmowały ich ziemie i zakładały ostrogi i twierdze. W 1592 r. ks. Piotr Gorczakow założył ostożkę **Pelym** na miejscu gródka księcia wogulskiego Pelyma. Leżący na szlaku handlowym, szybko się rozwijał w XVIII w., ale w XIX spadł do roli wsi (ros. *dierewnia*). W 1594 założono **Tarę** i **Surgut**. Przy budowie Tary pracowało ponad 100 polskich jeńców⁷. W 1593 r. w dolnym biegu rzeki Ob założono twierdzę **Bieriezowo** na miejscu starej osady Ostiaków, która stała się centrum ruskiej administracji na północy tobolskiej guberni. Przy ujściu Obu na kole podbiegunowym

⁴ W. Masiarz, *Zarys dziejów kościoła i parafii rzymskokatolickiej w Irkucku 1812–1937*, „Zesłaniec” 1996, nr 1, s. 24–27.

⁵ *Na pamiat'. Tiumeń głazami chudożników, fotografa, putieszestwiennika XVIII–XX ww.*, Moskwa 1998; S. Fiel, *Na syberyjskim trakcie*, Warszawa 1999, s. 7.

⁶ Z. Łukawski, *Historia Syberii*, s. 64; W. Masiarz, *Dzieje kościoła i polskiej diaspory w Tobolsku na Syberii 1838–1922*, Kraków 1999, s. 11–13; BSE, t. 43, Moskwa 1956, s. 543; *Sbornik istoriko-statisticheskikh swedenii o Sibiri i sopredelnykh jej stranach*, t. 1, S. Petersburg 1875–76, s. 2–3.

⁷ Z. Łukawski, *Historia Syberii*, s. 65.

założono **Obdorsk**, w r. 1596 **Narym**, w r. 1598 **Wierchoturie** – w górnym biegu rzeki Tury, na jej wysokim brzegu – ważny ośrodek w handlu Rosji z Syberią, głównie w 2 poł. XVIII w.⁸

W środkowym biegu Tury w 1600 r. założono **Turyńsk** oraz twierdzę **Manga-zeje**, w 1604 **Tomsk**, w 1607 niedaleko koła podbiegunowego nad brzegiem Jeniseju mangazejczycy założyli zimowisko (ros. *zimowieje*), które szybko rozrosło się w miasto **Turuchańsk**, zamykając tym główne bazy wypadu w kierunku północnym i Syberii Wschodniej. Z tych miast do dużego znaczenia w XVIII w. doszedł Tomsk dzięki położeniu na handlowej drodze do Azji Środkowej i Chin. W 1804 r. został centrum nowej guberni. Obok Irkucka był przez XIX i początek XX w. drugim dużym skupiskiem Polaków. Dlatego tu w 1815 r. powstał drugi kościół i parafia katolicka na Syberii⁹.

Z geografii powstawania miast wynika, że kolonizowano teren późniejszej guberni tobołskiej i tomskiej, czyli główne ziemie Syberii Zachodniej. Nie ulega wątpliwości, że zakładane ostrogi jako zaczątki miast stawały się mocnymi punktami oparcia w opanowywaniu syberyjskich ludów i kolonizacji ziem.

Po r. 1600 oddziały ruskie przeszły za Irtysz, rozprzestrzeniając się po obecnie zachodnim brzegu Syberii Wschodniej. Płynąc z Tomska w dół rzeki Tom w kierunku Altaju założyli w 1617 r. dwa ostrogi: **Kuznieck** i **Kondobsk**. Przy budowie Kuzniecka pracowali jeńcy polscy pod kierunkiem szlachcica Eustachego Michałewskiego¹⁰. To tereny słynnego w okresie stalinowskim zagłębia węglowego i przemysłowego Kuzbasu. W rok później (1618) założono na zachodnim brzegu rzeki Jenisej twierdzę **Jenisejsk**, która stała się centrum administracyjnym ziem nad Jenisejem. Przez pewien czas wojewodą jenisejskim był Polak Paweł Chmielewski¹¹. W 1676 r. w Jenisejsku utworzono osobne województwo. W r. 1621 kozacy zbudowali **Bielski** ostróg. Obecnie wioska w czenichowskim (b. bałagańskim) okręgu irkuckiej guberni. Jako jedna z nielicznych zachowała się tam do dziś baszta strzelniczo-strażnicza, pomnik drewnianego budownictwa Syberii¹².

Idąc w górny bieg Jeniseju oddziały ruskie toczyły ciężkie boje z plemionami Kirgizów. Po ich pokonaniu w miejscu zwanym Krasnym Jarem w 1628 r. założono ufortyfikowany ostróg **Krasnojarsk**, który w 1823 stał się największym miastem guberni jenisejskiej i jej stolicą. Także tu w XIX w. mieszkała duża kolonia polska, mająca kościół i parafię. Krasnojarsk najbardziej tragicznie zapisał się w pamięci

⁸ BSE, t. 5, Moskwa 1950, s. 4 i t. 7 Moskwa 1951, s. 540.

⁹ *Sibirskaia polonija. Proszloje – Nastojaszceje – Buduszczeje. Materiały międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji. Tomsk 20–23 maja 1999 goda*, Tomsk 1999; *Progulka po staromu Tomsku*, Tomsk 1992, s. 5–7.

¹⁰ Z. Łukawski, *Historia Syberii*, s. 67.

¹¹ Tamże, s. 68.

¹² BSE, t. 4, Moskwa 1950, s. 578.

Polaków z V Syberyjskiej Dywizji gen. W. Czumy, którzy odcięci przez wysadzenie mostu na Jenseju, zostali otoczeni pod stacją Tajga, a po kapitulacji 6 I 1920 r. byli trzymani w koszmarnych warunkach w obozach Krasnojarska¹³.

W r. 1627 kozacy byli już nad Angarą, w rok później nad Leną, a to już środek Syberii Wschodniej. W r. 1629 zbudowano ostrogi w **Iszymie** i **Kańsku**. W następnym roku, idąc ciągle na północny wschód, założyli nad Leną ostróg **Brack**, który po zajęciu przez Buriatów został odbity w r. 1636 przez oddział jeńca polskiego Mikołaja Rudakowskiego, który na jakiś czas podporządkował sobie Buriatów koczujących nad rzeką Oką, dopływem Angary. W 1630 r. powstał **Ilimsk** i **Nikolskij cmentarz** (ros. *pogost*), dziś **Kireńsk**, a w r. 1632 ostróg **Jakuck** w środkowym biegu rzeki Leny, a między nimi w 1635 **Olekmińsk**. W r. 1633 w okręgu tobołskim na drodze z Wierchoturii do Tiumentia powstał gorod **Irbit**. W połowie XVII w. odbywały się tu sławne na całą Syberię „irbitskie jarmarki”, drugie co wielkości w Rosji po niżegorodskich. Ich znaczenie zaczęło upadać po uruchomieniu w r. 1891 syberyjskiej kolei¹⁴. W 1835 r. na drodze z Jekaterynburga na południe w kierunku stepów kirgiskich zaczęto budować ostróg **Kurgan**. W 1638 r. w odległości ponad 800 km na północny wschód od Jakucka powstało zimowisko kozackie (*kazaczje zimowie*) **Wierchojańsk**, jedno z najzimniejszych punktów na świecie, gdzie temperatura oscyluje między -50 a -70 stopni. W 1641 r. na północnym skraju irkuckiej gubernii zbudowano ostróg **Wiercholeńsk**. Te dwa miejsca stały się później dużymi centrami politycznego zesłania, w tym polskich powstańców 1863 r.¹⁵

Wraz z pochodem na wschód od wielkiej syberyjskiej rzeki Leny, gdzie zakładano nowe ostrogi, nieprzerwanie z Rosji europejskiej szli kolejni zdobywcy, a za nimi kupcy, myśliwi i zesłańcy, którzy wraz z kozakami zakładali na opanowanych już ziemiach nowe załóżki miast. Tak właśnie powstały w tym samym czasie w zachodniej Syberii wspomniane **Iszym**, **Kurgan**, w r. 1639 **Jalutorowsk**, a przed Krasnojarskiem w r. 1642 **Aczyńsk**. W 1641 r. między Brackiem a Kireńskiem założono ostróg **Ust'-Kut**, gdzie była warzelnia soli. W kilka lat później zarządcą tej warzelni był sławny z przygód Polak Nicefor Czrnicowski, który uchodząc przed carską karą w r. 1665 przybył z 80 ludźmi z Jakucka nad Amur, gdzie odbudował i umocnił ostróg **Albazin** założony na miejscu dawnego siedliska plemienia Dauarów w 1651 przez oddział Jerofieja Chabarowa. Dzięki jego inicjatywie twierdza Albazin stała się centrum zagospodarowania tamtych ziem i miejscem wypadowym na podbój ziem Dalekiego Wschodu¹⁶.

Najdalej na północny wschód od Jakucka, już za kołem polarnym kozacy założyli zimowiska przekształcane później w ostrogi – w 1641 r. wspomniany już **Wiercholeńsk** i nad rzeką Kołymą w 1644 r. **Niżniekołymsk**.

¹³ S.W. Blutstein-Wojstomski, *O Polskiej Legii Syberyjskiej – artykuły*, Warszawa 1937; W. Masiarz, *Poliaki w wostocznoj Sibirii*, Warszawa – Irkuck 1995, s. 73.

¹⁴ BSE, t. 18, Moskwa 1953, s. 436.

¹⁵ BSE, t. 7, Moskwa 1951, s. 540.

¹⁶ A. Kuczyński, *Syberia. Cztery lata polskiej diaspory*, Wrocław 1993, s. 36–44.

Od 1643 r. oddziały kozackie ruszyły jednocześnie z północy Jakucji na południe w kierunku jeziora Bajkał i dalej na południowy wschód w kierunku rzeki Amur. W 1644 r. założono ostróg **Wierchnie-Angarsk**, w 1645 r. **Ochock**, wychodząc tym samym na brzeg Oceanu Spokojnego. W 1648 r. po wschodniej stronie jeziora Bajkał nad rzeką o tej samej nazwie założono ostróg **Barguzin**. W 1649 r. powstał **Niżnieudyńsk**, a idąc po starym trakcie na południowy cypel jeziora Bajkał w 1652 r. założono zimowisko **Irkuck** przy ujściu rzeki Irkut do Angary, przekształcone w 1661 r. w ostróg.

Kilka zdań szerzej o Irkucku, który w XIX w. cieszył się sławą najbogatszego i najpiękniejszego miasta Syberii. Sława ta trwa do dziś i wśród Polaków, którzy nazywali go syberyjską stolicą Polaków. Strategiczne położenie w odległości 60 km od Bajkału na starym trakcie drogowym do Chin miało duży wpływ na rozwój miasta. W 1682 r. został centrum osobnego województwa obejmującego Syberię Wschodnią, od r. 1686 uznany został za miasto (*gorod*). Ok. 1700 r. liczył 1 tys. mieszkańców, wśród których byli 2 szlachcice „moskiewskiego spisu”, 13 „dzieci bojarskich”, tj. drobnej szlachty rosyjskiej, 3 urzędników kancelarii wojewody (*prikaznoj izby*), 409 pieszych i konnych kozaków, 50 żołnierzy (*służyłych ludzi*) przysłanych tu na „wieczne życie” z zachodniej Syberii. Byli to ludzie odbywający służbę wojskową (kozacy i strzelcy) i państwową, głównie urzędnicy dla zbierania jasku od miejscowych plemion Buriatów, Ewenków i in., oraz zboża i podatków od ruskich mieszkańców. Byli także wśród nich rzemieślnicy, np. młynarz skarbowego młyna, 2 przedzalników-powroźników, kat (ros. *palacz* albo *zaplecznyj master*). Osobną kategorię stanowili tzw. „ruźniki”, tj. duchowieństwo, które otrzymywało zbiory w naturze, „rugu” – protopop, pop, diakon, diacziok, ponomar (zakrystian), prosfirian (wypiekający prosfory, tj. pszeniczny chleb do komunii). Mieszkańców podgrodzia (ros. *posadskich*) było 110, a razem z rodzinami 300. Wśród nich byli rzemieślnicy cechowi, najemni robotnicy (*rabotnyje ludi*), drobni handlowcy (*mielkije targowcy*) i rolnicy czynszowi (*chlebnije obroczniki*), którzy mieszkali w podgrodziu, ale zajmowali się uprawą zbóż na chleb. Natomiast przezwiska irkuckich rzemieślników mówią o ich profesji: Semen Kotielnik (kotlarz), Jewsiewiej Kuzniec (kował), Iwan Kwaśniak (wyrabiający kwas chlebowy), Tichon Szornik (rymarz, siodlarz), Iwan Kołokolnik (dzwonowy), Iwan Kirpisznik (wyrabiający cegły), Liubim Wyrzygalszczyk (wypalacz węgla drzewnego i wyrób smoły). Byli też na pewno „plotnicy”, tj. cieśle i zarazem budowniczowie drewnianych budynków i domów, oraz wszelkiego rodzaju przemysłowcy (*promyszlenniki*), którzy tworzyli oddziały dla polowań na skóry i futra, dla rybołówstwa, warzenia soli, dobywania rudy żelaza, srebra, złota itp.¹⁷

Celowo rozszerzyłem tekst o przedstawienie składu społecznego mieszkańców już nie ostroga, ale miasta Irkucka z 1700 r., gdyż wydaje się on typowy dla wszystkich miast syberyjskich, które rozwijały się, przechodząc od ostroga czy zimowiska,

¹⁷ F. Kudriawcew, G. Wendriks, *Irkutsk. Oczerki po istorii goroda*, Irkutsk 1971, s. 18–23; *Irkutsk na pocztowych otkrytkach 1899–1917*, Moskwa 1996.

poprzez *gorodok*, *krepost*’, by uzyskać status miasta. Widoczną oznaką tych przekształceń były pierwsze budowle kamienne, które zaczęły powstawać od początku XVIII w. W Irkucku taką pierwszą budowlą powstałą w 1703–4 była *prikaznaja izba*, czyli kancelaria wojewody. W 1764 r. irkucka prowincja istniejąca od 1708 r. została przekształcona w gubernię, a Irkuck w miasto gubernialne i jest nim do dziś. W nim też w 1812 r. zaczęła powstawać polska kolonia. Znacznie powiększona liczebnie po 1864 r., złożona z ludzi wolnych jak i osiedleńców z zesłańców, przez 1914 r. stała się największą ze wszystkich kolonii polskich w miastach Syberii.

Na północ od Irkucka po rzece Angarze w kierunku Bracka założono w 1654 r. w miejscu koczowiska Buriatów ostróg **Balagańsk**. Był on centrum dużego rejonu aż do 1920 r. Jego miejsce zajęło miasto Czeremchowo. Od połowy XVII w. z Jakucka, który był stolicą województwa od 1638 r., szły kolejne wyprawy kozackich oddziałów na Zabajkale i dalej w kierunku Amuru. W 1656 r. założono nad Szyłką, dopływem granicznej z Chinami rzeki Arguń, ostróg **Nerczyńsk**, który od XVII w. stał się centrum wielkiego zagłębia przemysłowego ze względu na bogate złoża srebra, ołowiu, węgla itp., wkrótce też stał się centralnym miejscem zsyłki Polaków na katorgę. Odkrywanie nowych bogactw mineralnych wpłynęło na powstawanie miast typu przemysłowego. Takim był **Pietrowsk Zabajkański** założony w 1789 r. jako **Pietrowski Zawod** (Zakład Metalurgiczny). Osada górniczo-hutnicza szybko rozrosła się w duże miasto¹⁸.

Kiedy w 1851 r. utworzono Zabajkański obwód, przeniesiono z Nerczyńska władze Nerczyńskiego Okręgu Górniczego do niewielkiego ostroga **Czita**, założonego w 1653 jako Inogdyńskie zimowisko, a od 1706 r. jako Czytinskoje. Odtąd notujemy szybki rozwój miasta Czita, które do dziś jest stolicą obwodu¹⁹.

Rosyjskie oddziały penetrujące Zabajkale i ziemie nadamurskie zakładały wiele małych ostrogów, które później traciły swoje znaczenie i nie rozwijały się w organizmy miejskie. Warto zatem wymienić te, z których potem wyrosły miasta. W 1666 r. założono kozackie zimowisko zw. Udińskoje nad rzeką Udą za Bajkałem, w 1869 r. przekształcono je w twierdzę **Wierchnieudyńsk**, od 1934 r. nosi buriacką nazwę **Ulan Ude** i jest stolicą Republiki Buriacji. W 1681 założono **Arguń**, a u ujścia Selengi do Bajkału powstał **Selengińsk**²⁰. W 1699 r. Rosjanie ostatecznie zajęli Kamczatkę. Wcześniej w 1697 r. zbudowali tam zimowisko **Wierchniekamczack**, przekształcone potem w twierdzę, a w r. 1699 ostróg **Bolszereck**.

Nieprzerwanie powstawały dalsze ostrogi i gorodki, w miarę przenikania ruskich kozaków w głąb podbitych ziem Syberii. Z ważniejszych ostrogów, które założono w końcu XVIII i w XIX w., warto wymienić te, z których rozwinęły się większe miasta. W r. 1716 na południowych kresach województwa tobolskiego, na skraju stepów kazachstańskich (wówczas zw. kirgiskimi) przy ujściu rzeki Ob do Irtysza założono twierdzę **Omsk**, od r. 1838 do dziś jest stolicą guberni. W 1718 r. na połu-

¹⁸ BSE, t. 32, Moskwa 1955, s. 603.

¹⁹ Tamże, t. 47, s. 407.

²⁰ Tamże, t. 2, s. 642; t. 44, s. 185.

dnie od Omska nad brzegiem Irtysza kozacy założyli twierdzę **Semipalatyńsk**, w 1720 **Ust’Kamienogorsk** i w 1752 na rzekę Iszym najważniejszą twierdzę **Pietropawłowski**, a w r. 1757 **Semipalatyńsk**. Te główne twierdze wojskowe, z których wyrosły wielkie miasta, służyły w następnych dziesiątkach lat jako miejsca wypadowe do podboju krajów Azji Środkowej. W r. 1726 założono **Troickosawsk**, a od 1727 niedaleko od niego zaczęła się rozwijać **Kiachta**, gdzie była tylko wartownia graniczna, która od podpisania 14 VI 1728 r. traktatu „o pokoju wieczystym” stała się głównym punktem celnym wymiany handlowej między Rosją a Chinami. Oba gorodki połączyły się w jedno miasto²¹.

Interesujące jest to, że choć od lat 30. XVIII w. rosyjskie ekspedycje penetrowały ziemie nad Amurem, to osady jako załóżki miast dalekowschodnich zaczęły powstawać dopiero w połowie XIX w. **Nikolajewsk n/Amurem** założono w 1850 r., **Blagowieszczeńsk** i **Chabarowski** w 1857 r., a najsłynniejsze z miast tego regionu **Władywostok** założono w 1862 tuż po przyłączeniu Ussuryjskiego Kraju do Rosji w 1860 r. Władywostok, tak jak wszystkie miasta Syberii i Dalekiego Wschodu, zaczął się dopiero przekształcać w miasto po zbudowaniu połączenia kolejowego w 1897 r. z Chabarowskiem, a faktycznie od 1903 r. po połączeniu z Moskwą i tym samym uruchomieniu największej na świecie transsyberyjskiej magistrali kolejowej, którą zaczęto budować w 1892 r. Należy dodać, że Władywostok jako główny port dalekomorski Rosji, baza wojenna i handlowa oraz stolica Ussuryjskiego Kraju przyciągał na początku XX w. ogromną liczbę Polaków, którzy już od 1895 r. mieli tu swój kościół katolicki i liczną parafię²².

* * *

Wraz z zapoczątkowaniem podboju Syberii przez Rosję w 1581 r. na szlakach bojowych oddziały kozackie zakładały swoje punkty oporu. Były to drewniane osady obronne, takie jak zimowiska, ostrogi, kreposti, czyli twierdze i gorodki. Zakładano je w miejscach nowych oraz tam, gdzie znajdowały się główne centra podbijanych ludów syberyjskich. Tak było od końca XVI do końca XVII w. Wraz ze wzrostem liczby mieszkańców osady te przekształcały się miasta. Proces ten nasilił się w XVIII i I poł. XIX w. Głównymi czynnikami miastotwórczymi na Syberii były handel, wzrost wytwórczości oraz rozrost państwowej administracji wojskowej i cywilnej. Jeżeli spojrzymy na mapę i wykreślimy wielki moskiewski trakt drogowy, to okaże się, że największe obecnie miasta Syberii leżą na nim, od Tiumentia, przez Tobolsk, Iszym, Kainińsk, Tomsk, Krasnojarsk, Niżnieudyńsk, Irkuck, Ułan-Ude, Czi-ta, Nerczyńsk. Po uruchomieniu transsyberyjskiej magistrali kolejowej w latach 1892–1904 należy do tego traktu włączyć Blagowieszczeńsk, Birobidżan, Chabarowski i na końcu tej drogi Władywostok.

²¹ Tamże, t. 24, Moskwa 1953, s. 185.

²² Tamże, t. 8, Moskwa 1951, s. 226; M. Jefimowa, *Episkop władywostockij Karol Śliwowski*, Władywostok 2003.